

CHRISTOPHE RICO

Umetnost prevajanja pri svetem Hieronimu

Pričujoči prevod je del obsežnejšega članka z naslovom *L'art de la traduction chez saint Jérôme. La Vulgate à l'aune de la Néovulgate: l'exemple du quatrième évangile* priznanega klasičnega filologa in lingvista dr. Christopha Rica, profesorja na *École biblique et archéologique française de Jérusalem* ter ustanovitelja in ravnatelja jezikovnega in humanističnega inštituta Polis v Jeruzalemu. Na svoji akademski poti se ukvarja predvsem s teorijo prevajanja, pedagogiko antičnih jezikov in grškim jezikoslovjem, zlasti v povezavi z novozavežno grščino in interpretacijo Nove zaveze. V članku na več primerih predstavi in izpostavi izvirnost ter mojstrskost latinskih prevodov svetega Hieronima v primerjavi z verzijama *Vetus Latine* in *Neovulgate*. Celoten članek je bil objavljen v *Revue des Etudes Latines*, 83, 2005, str. 194–218. Profesor Rico je prijazno dovolil in spodbudil prevod v slovenščino, za kar se mu iskreno zahvaljujemo: *Cher professeur, merci pour votre gentillesse.*

UVOD

Hieronimova umetnost prevajanja temelji na izjemni zvestobi dialektu z ozirom na svetopisemskega avtorja. Prav ta zvestoba se odraža pri nekaterih skrajnih primerih, ko se je moral dalmatinski prevajalec zaradi omejitev ciljnega jezika odločiti za »višji prevod«, če je hotel ohraniti skladnost s prvotnim sporočilom.

ZVESTOBA DIALEKTU

Hieronimova senzibilnost za jezikovne nianse, lastne vsakemu piscu, se kaže v uporabi glagola γινώσκω v indikativu prezenta. Ta glagol v klasični grščini označuje

razvoj kognitivnega procesa. Posledično naj bi se semantično polje glagola γινώσκω očitno razlikovalo od semantičnega polja glagola οἶδα, ki meri predvsem na pridobljeno znanje. V enem od prodornih člankov Ignaca de la Potterieja (1959) lahko vidimo, kako četrti, Janezov evangelij, zvest atiškememu narečju, pogosto nasprotuje uporabi glagola οἶδα in se bolj nagiba h glagolu γινώσκω.

V koinè grščini je nejasna uporaba teh dveh glagolov pripeljala do tega, da je glagol γινώσκω v indikativu prezenta včasih postal hipernim glagolov οἶδα ali ἐπίσταμαι. Posledično je prvi izmed teh treh glagolov označeval ne le proces mišljenja, temveč tudi preprosto posedovanje vedenja. Na to kažejo nekateri

odlomki Nove zaveze, z izjemo del apostola Janeza, kjer se pod vplivom stilistične raznolikosti, ti leksemi izmenjujejo zgolj in preprosto brez kakršne koli pomenske razlike.¹ Prav tako lahko vidimo, da se tako γινώσκω kot tudi οἶδα lahko pojavljata znotraj istega dela v strogo enakovrednih kontekstih.

Razlika med γινώσκω (ki se uporablja za semantično domeno progresivnega mišljenja) in οἶδα (ki je razumljen kot naučeno vedenje), ki jo lahko pogosto opazimo v četrtem evangeliju, je specifična lastnost Janezovskega dialektu. Ta konkretna značilnost v Janezovem izrazoslovju se pri drugih avtorjih Nove zaveze kaže precej redkeje, saj je razlikovanje med dvema glagoloma namreč zabrisano.

Kaj pa lahko glede tega opazimo pri Vulgati? Zaradi nejasnega korpusa prezent glagola οἶδα v očeh dalmatinskega prevajalca predstavlja posedovanje vedenja: tako je torej v Vulgati ta glagolska oblika prevedena bodisi kot *(ne)scio*² bodisi kot *novi*.³ Precej drugače je pri glagolu γινώσκω. Slednji leksem končno ponuja precej širok razpon možnih prevodov v latinščino: vključuje glagole, ki izražajo znanje kot dejstvo (*scio*, *novi*) ali njihovo nasprotje (*nescio*, *ignoro*), kakor tudi glagole, ki označujejo proces umevanja (*intellego*, *cognosco*, *agnosco*). V latinskem prevodu porazdelitev teh izbir odseva dialektične, narečne meje, ki smo jih opisali. Tako v apostolskih delih kakor tudi pri sinoptikih je glagol γινώσκω skoraj vedno preveden z glagoli, ki označujejo posedovanje vedenja, mišljenja.⁴ Po drugi strani pa v četrtem evangeliju glagoli *novi*, *scio* in *ignoro* bolj redko prevajajo ta grški glagol, γινώσκω se je v latinščini namreč pogosto izražal z leksemom, ki označuje proces umevanja.⁵

Hieronim svoj izjemen občutek za jezik ponovno pokaže pri velikem semantičnem spektru glagola γινώσκω, zlasti v janezovskem dialektu. V povezavi s tem se zdi zgovoren primer vrstic: »καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ καὶ γινώσκουσιν με τὰ ἐμά, καθὼς γινώσκει με ὁ Πατήρ καὶ γινώσκω τὸν Πατέρα.« (Jn 10,14-15)

Evangelist je tu vzpostavil tankočutno vzporednost Jezusa z njegovimi ovci na eni strani ter povezavo med Očetom in Sinom na drugi strani. Pri tem namreč govorimo o dveh povsem drugačnih odnosih in semantično polje, ki ga pokriva glagol γινώσκω, je v janezovskem dialektu dovolj široko, da lahko izrazi to analogijo odnosov. Latinski jezik, ki je v tej točki dosti bolj natančen, tako ne dopušča uporabe vsakič enakega izraza. Okoliščine so Hieronima prisilile, da je to delikatno težavo četrtega evangelija pretvoril v mojstrski prevod: »*et cognosco meas et cognoscunt me meae sicut novit me Pater et ego agnosco Patrem.*«⁶

V teh vrsticah Vulgate izbira treh različnih latinskih terminov za prevod istega grškega glagola ni naključje; prav nasprotno, za vsako besedo se zdi, da je bila prevedena premišljeno. Za opis odnosa med Jezusom in njegovimi ovci je uporabil latinski glagol, ki izraža proces umevanja (*cognosco*). Opis večnega in popolnega odnosa, ki ga ima Oče do Sina, pa nasprotno zahteva obliko *novit*, ki izraža to umevanje kot stanje (odnos). In končno, odnos, ki ga ima Sin do Očeta, je v latinščini označen z glagolom *agnosco* (spoznati, upoznati, ponovno spoznati, uvideti), ki spomni na primer Kristusa, ki vodi ljudi k Očetu.

Paradoksalno je, da različica Neovulgate zaradi svoje težnje po dobesednosti končno izgubi nekatere nianse prvotnega paralelizma: »*et cognosco meas, et cognoscunt me meae, sicut cognoscit me Pater et ego cognosco Patrem.*«

SLOG

Skrb za zvestobo je Hieronima vodila, da je skušal prevesti ne le dialekt, temveč tudi slog bibličnega besedila. V povezavi s tem predstavlja šesto poglavje Janezovega evangelija zgovoren primer.

Večina rokopisov vsebuje razlikovanje besedne zveze ὁχλος πολὺς (Jn 6,2) in πολὺς ὁχλος (Jn 6,5). V novem prevodu Vulgate lahko

v obeh primerih zasledimo ponovljen izraz *multitudo magna* s trivrstičnim zamikom za enako grško sintagmo (ὄχλος πολὺς). Nasprotno pa Hieronimova različica odzvanja primarno rokopisno tradicijo ter razlikuje med *multitudo magna* (Jn 6,2: ὄχλος πολὺς) in *multitudo maxima* (Jn 6,5: πολὺς ὄχλος).

Ne glede na izvorno besedilo se sprva zdi, da Vulgata prevaja πολὺς na povsem svoboden način. Pravzaprav bi bil prevod, ki bi po zgledu rekonstruiranega izvirnika zamenjal mesto epiteta v latinščini (*multitudo magna* / *magna multitudo*), na prvi pogled videti bolj posrečen. Preučevanje dejstev pa nam bo omogočilo, da cenimo elegantnost Hieronimovega prevoda.

V grški Novi zavezi epitet (termin) πολὺς običajno sledi samostalniku, na katerega se nanaša, razen kadar se uporablja v ednini. Toda v redkih primerih pridevnik stoji pred samostalnikom, pri čemer izražajo poudarjenost (pomembnost) ali pa izrazito vztrajanje.⁷ V obravnavanem odlomku druga pojavitev termina ὄχλος izgleda precej drugače od prve. V Jn 6,2 evangelij omenja le veliko množico, ki je sledila Kristusu (ἡκολούθει δὲ αὐτῷ ὄχλος πολὺς). Tri vrstice kasneje sam Jezus, ki sedi na vrhu gore, povzdigne oči in motri človeško množico, ki se mu bliža od spodaj (ἐπάρας οὖν τοὺς ὀφθαλμούς ὁ Ἰησοῦς καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτόν). Predpozicija pridevnika tako torej poudarja pretresljiv učinek pogleda s ptičje perspektive na približajočo se množico. Od tu torej Hieronimova odločitev za ciljni prevod *multitudo maxima*.

Tak način prevajanja zasledimo tudi v drugih primerih. V drugem odlomku evangelija (Lk 10,40) Vulgata poudarja pomen termina πολὺς, postavljenega pred samostalnik. Hieronim povzame učinek Martinega obnašanja, ko si daje veliko opraviti z gospodinjenjem, z izraznim pridevnikom, ki je močnejši od preprostega *multum* (circa *frequens ministerium*). Iz vsega naštetega sledi, da Hieronimov prevod πολὺς ὄχλος (*multitudo maxima*) v Jn 6,5, ki se na prvi pogled

zdi nejasen, pravzaprav odstira stilsko nianso izvirnika, ki je ne gre prezreti.⁸

SENTENTIA ALTIOR – VIŠJI PREVOD

Do sedaj smo predvsem poudarjali, kako pomembne so pri opisu sposobnosti betlehemskega puščavnika najmanjše nianse bibličnega besedila in kako je vse te nianse nato najboljšje prenesti v ciljni jezik. Jasno je, da vsaka prevajalska dejavnost v neki točki trči ob določene omejitve: zlasti v primeru, ko je pomen besedila neločljivo povezan s pomenskostjo (oz. pomensko izraznostjo) izvirnega jezika. Semantično bogastvo izvirnega jezika evangelijev postavlja pred prevajalca določene nerešljive probleme, ki silijo k izbiri bolečih alternativ: zateči se k parafrazi in tako izgubiti jasnost izvirne specifičnosti ali izbrati nekaj posameznih elementov pomenskosti grškega besedila in tako v molk morda potisniti nek bistven del sporočila. Prevajalci starejših liturgičnih različic niso imeli na voljo toliko virov, kot jih imajo današnji prevajalci, ki lahko odstranijo tisto, kar je preveč, ki lahko v podrobnih opombah vidijo, kje so bile negotovosti v prvotnih prevodih.

ZAKLJUČEK

Če na tem mestu strnemo razpravo, lahko torej Vulgato upravičeno smatramo za privilegirano sredstvo razlage Nove zaveze. Temelječa na reviziji Vetus Latina tako predstavlja vrh več stoletnega latinskega prevajalskega dela Svetega pisma. To je razlog, da se je kakovostni Hieronimov prevod, kreativen in zvest originalnim figuram, trajno uveljavil na zahodu.

Besedilo Neovulgate se v primerjavi z eleganco Hieronimovega besedila pogosto zdi preveč dobresedno in trdo ter odsekano; nekatere njene izbire izvirajo iz neodvisnih akademskih hipotez antične recepcije bibličnega konteksta in pomena. Rezultati dela ene komisije in ne le enega revizorja

kažejo na druge negotovosti in neskladnosti pri uporabljenih izbirah. Za razliko od Hieronimove različice je bila Neovulgata deležna zahtevnega kulturnega konteksta, ko se pojavi v trenutku, ko je položaj latinščine na zahodu ogrožen.

Vodilo pri pripravi Neovulgate, ki je bilo najbolj kritizirano, so najverjetneje semantični popravki Hieronimovega besedila. Analizirani in predstavljeni primeri kažejo na nerodnost in celo na nekaj napak, ki so jih storili revizorji, ko so menili, da bolje razumejo grški izvirnik, kot ga je razumel dalmatinski prevajalec v svojem času. Kar pa se tiče drugega, popolnoma legitimnega načela o popravkih Vulgate v funkciji napredka tekstne kritike, pa tvegamo, da zaradi težnje po odkrivanju primarnega besedila (*lectio probabilior*) pozabimo na izročilo kontemporalne tekstualne kritike v obdobju dokončnega izoblikovanja kanona. V teh okoliščinah mora Vulgata kljub izgubi tradicionalne liturgične vloge ostati v službi biblične znanosti kot nepogrešljivo hermenevitično orodje, kakor je to vedno bila.

Prevedel: Jakob Piletič

LITERATURA

de la Potterie, Ignace. 1959. οἶδα et γινώσκω. Les deux modes de la connaissance dans le quatrième évangile. V: *Biblica* 40, Editrice Pontificio Istituto Biblico, 709-725. Rim: Editrice Pontificio Istituto Biblico.

¹ Na primer: 2 Kor 5,16 [οὐδένα οἶδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν; Vg: neminem novimus secundum carnem; et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non novimus]; Apd 19,15 [τὸν μὲν Ἰησοῦν γινώσκω καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι; Vg: Iesum novi et Paulum scio]: glagol novi se v Vulgati uporablja kakor ekvivalent glagolu scio.

² Pri sinoptikih je s scio glagol οἶδα preveden 18-krat, z nescio 17-krat; v četrtem evangeliju je z (non) scio grški glagol preveden 39-krat in z nescio 18-krat; v Apostolskih delih pa se scio 7-krat pojavi kot ekvivalent temu leksemu.

- ³ Pri sinoptikih 8-krat; v Janezovem evangeliju 3-krat; v Apostolskih delih 1-krat.
- ⁴ Pri sinoptikih novi (2-krat), scio (3-krat), ignoro (1-krat), nescio (1-krat) in nasprotno cognosco v devetih primerih, pri čemer jih sedem, zavoljo negativnih predlogov v izvirniku, označuje odsotnost posedovanega znanja; v Apostolskih delih novi (2-krat), scio (1-krat), nescio (1-krat) in nasprotno intellego v petih primerih, pri čemer štirje primeri označujejo odsotnost posedovanega vedenja.
- ⁵ Novi (1-krat), scio (4-krat) in ignoro (1-krat) [torej 7 primerov od 14, ki zadevajo vedenje] in nasprotno cognosco (6-krat) in agnosco (1-krat), ki označujeta proces umevanja.
- ⁶ Besedilo Vetus Latina ponuja posebej težavno situacijo verzij tega odlomka:
- Type A: e: et cognosco oves meas et cognoscunt me meae sicut agnoscit me Pater, et ego agnosco Patrem
- Type B: b: et cognosco meas et cognoscunt me meae sicut agnoscit me Pater, et ego agnosco Patrem
- d: et cognosco mea et cognoscunt me meae sicut cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem
- [[a]] : et novi meas oves et noverunt me meae sicut novit me Pater et ego novi Patrem
- r¹: et novi meas et noverunt me meae sicut novit me Pater, et ego novi Patrem
- Type C: ff²: et agnosco meas et agnoscent me meae sicut cognoscit me Pater, et ego agnosco Patrem
- Type D: aur: et cognosco oves meas et cognoscunt me meae sicut cognoscit me Pater, et ego agnosco Patrem
- f: et cognosco oves meas et cognoscunt me meae sicut novit me Pater, et ego novi Patrem
- Type E: c: et cognosco oves meas et cognoscunt me meae sicut cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem
- l: et cognosco meas et noverunt me meae sicut cognoscit me Pater, et ego agnosco Patrem
- Besedilo Vulgate se tu precej približa dokazu e (tip A) in b (tib B). Ostali dokazi tipa B predstavljajo dobesedni prevod vrstic; kar zadeva tip C - tu ponuja precej nejasno situacijo.
- ⁷ Kot npr. Jn 5,6 [γινώσκεις ὅτι πολλὸν ἤδη χρόνον ἔχει] ali pa Mt 14,14 [ἐξελθὼν εἶδεν πολλὸν ὄχλον καὶ ἐσπλαγχνίσθη], v enaki obliki tudi v Mr 6,34. Skupaj pa v evangelijih najdemo 25 mest, kjer beseda πολὺς (v ednini) sledi samostalniku, na katerega se nanaša (Mt 2,18; 13,5; 20,29; 24,30; 26,47; Mr 3,8; 4,5; 5,21; 5,24; 9,14; 13,26; Lk 5,6; 5,29; 6,17 (2-krat); 7,11; 8,4; 9,37; 21,27; Jn 6,2; 6,10; 12,9; 12,12; 15,5; 15,8) in 10 mest, kjer nasprotno, sledi pridevniku (Mt 14,14; 25,19; Mr 3,7; 6,34; 12,37; Lk 10,40; 23,27; Jn 5,6; 6,5; 12,24). Strinjamo se torej lahko, da je druga redkejša uporaba stilno zaznamovana v primerjavi s prvo.
- ⁸ Hieronim se pri prevajanju ὄχλος πολὺς in πολὺς ὄχλος ponavadi zadovolji že s postavitvijo besednega reda, četudi dobesednega v multa turba (prim. Mr 3,6; 6,34; 12,37; Lk 23,27). V enem posameznem primeru gre celo tako daleč, da izraz πολλὸν ὄχλον prevede s turbam multam (Mt 14,14), brez da bi predpostavil latinski pridevnik. Seveda se ne želimo naivno pretvarjati, da je prevod Vulgate popoln; v tem članku izpostavljamo izredno natančnost Hieronimovega prevoda, katerega kakovost otežuje vsak poskus revizije.